

UPPSALA UNIVERSITET
Teologiska institutionen
Religionspsykologi C2
Uppsats, 10 poäng
VT 2007
Handledare: Owe Wikström

Bibliodrama och rollteorin

En tentativ, icke empirisk, studie av Bibliodrama utifrån
Hjalmar Sundéns rollteori och Nils G Holms integrerade rollteori

Författare: Magnus Myrberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING 4

- 1.1 Bakgrund 4
 - 1.1.1 Hela jag läser texten och texten läser mig 4
 - 1.1.2 Från praktik till teori 6
- 1.2 Syfte och problemformulering 6
- 1.3 Metod 6
- 1.4 Avgränsningar 7
- 1.5 Material 8
- 1.6 Forskningsöversikt 9
 - 1.6.1 Rollteorin 9
 - 1.6.2 Bibliodrama 9

2. TEORETISKA PERSPEKTIV 11

- 2.1 Hjalmar Sundéns rollteori 11
 - 2.1.1 Den perceptionspsykologiska utgångspunkten 11
 - 2.1.2 Antecipation och fasväxling 11
 - 2.1.3 Interaktionella rollsystem och duala rollsituationer 12
 - 2.1.4 Rollövertagande och rollupptagande 13
 - 2.1.5 Gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud 14
 - 2.1.6 Grunden för en religiös upplevelsevärld 14
- 2.2 Övergångsområdet – en psykisk yta för tuktad fantasi 15
- 2.3 Nils G Holms integrerade rollteori 16
 - 2.3.1 Ett psykofenomenologiskt perspektiv 16
 - 2.3.2 Symboler och helighetsbegreppet 16
 - 2.3.3 Människans inre och yttre existensrum 17
 - 2.3.4 Inre rolltagande och fasväxling 19
 - 2.3.5 En integrerad rollteori 20
- 2.4 Analysfrågor 20

3. BIBLIODRAMA – EN INTRODUKTION 21

- 3.1 Inkarnation och textrum 21
- 3.2 Arbetsättet och dess metoder 22
- 3.3 Rollspel och dialog 23
- 3.4 Bibliodrama och psykodrama 24
- 3.5 Skapande kreativitet och lek 26

4. ANALYS 27

- 4.1 Inför analysen 27
- 4.2 Bibliodramas textrum – interaktionellt rollsystem och dual rollsituation 27
- 4.3 Identifikation och roller i Bibliodrama 28
- 4.4 Bibliodrama och fasväxling 29
- 4.5 Bibliodrama och rollteorins generaliserade nivå 31

5. AVSLUTNING 32

- 5.1 Slutsats 32
- 5.2 Diskussion 32
 - 5.2.1 Studieobjektets komplexitet och analysredskapen 32
 - 5.2.2 Intet nytt under solen?! 33
 - 5.2.3 Önskvärda empiriska kompletteringar 34
 - 5.2.4 Förslag till framtida studier 34
- 5.3 Sammanfattning 36

REFERENSLISTA 37

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

1.1.1 Hela jag läser texten och texten läser mig

Jag är en av tolv förväntansfulla men också lite trötta deltagare som samlas en torsdagsmorgon i november för att fortsätta det Bibliodrama vi påbörjat kvällen innan. De två ledarna inleder dagen med en runda. Vi sitter på stolar i ring runt ett enkelt och inbjudande blickfång – tyger i olika färger, en grön kvist och ett ljus – och delar med oss av funderingar och drömmar som kommit upp under natten och morgonen. Någon deltagare säger pass, någon annan pratar så länge att en av ledarna låter klangskålen ljuda för att markera att andra står på tur att få ordet. Efter det inledande delandet går vi ett varv till i rundan. Nu har ledarna tagit fram en ocean drum, ett slags trumma som delvis är fylld med små metallkulor. Vi får i tur och ordning hålla i och röra på trumman och dela med oss av det vi upplever. När jag tar emot trumman och sakta låter den byta position mellan mina händer känner jag hur ljudet gör att min uppmärksamhet flyttas från huvud till mage. Jag tänker inte på havets vågor, jag känner dem. I ljudet finns något hemtamt och lockande, men också något som oroar.¹

Ledarna bjuder sedan in oss att gå runt och känna in rummet. Mina fötter undersöker golvet och jag provar olika gångstilar. Jag upptäcker ytor jag sällan tagit eller luktat på och positioner jag varken intagit eller sett rummet utifrån. Vi blir ombedda att sprida ut oss i rummet. Våra kroppar grundas genom att vi står lätt bredbenta med försiktigt böjda knän. En av ledarna ger oss följande instruktioner: ”Tänk dig att du är ett träd. Vilket träd är du? Undersök trädets grenar. Hur känns de? Undersök rötterna. Hur känns de?” Övningen fortsätter med att vi får föreställa oss att vi är ett stadigt träd. Vinden fläktar ljumt och varsamt. Så småningom blåser det upp till storm. Träden som vi föreställer står dock hela tiden bastant i jorden, men vi följer de starka vindarna med våra grenverk. Till slut mojnar blåsten och allt blir stilla. Vi slutar vara träd och får dela upplevelsen av övningen i mindre grupper. I mina anteckningar står noteringar om minnen av kraftiga och höga ryska tallar utmed den gamla vägen mellan Uppsala och Stockholm, och en skadad ek i närheten av Flottsundsbron. Där finns också ord som vagga, trygghet, svalka och evighet.

Efter en fikapaus leker vi följa John till musik. Vi tänker oss att vi är verkliga eller fiktiva djur och betar oss som dem. Sedan får vi röra oss individuellt i rummet och föreställa oss att det är en trädgård. Vi går på upptäcktsfärd och efter en stund blir vi ombedda att leta upp en

¹ Myrberg 2005. Hela referatet av bibliodramaförmiddagen bygger på samma källa.

egen plats i trädgården där vi stannar och finner oss tillrätta. En av ledarna läser 1 Mos 2:4-3:13 och så småningom får även vi deltagare texten på papper. Vi möts i mindre grupper för att prata om texten utifrån några roller: Herren Gud, kvinnan Eva, mannen Adam och ormen. Jag är Gud och tillsammans med ormen och kvinnan funderar jag över vem jag är och hur min relation ser ut till de andra figurerna. När vi samtalat en stund får vi en ny uppgift. Vi ska gå in i våra roller och individuellt försöka uttrycka hur vi är just nu. Efter ett tag hämtar jag ett svart och ett vitt tyg. Jag bär tygerna som ett – eller är det två – foster, föder dem, ger dem liv. De rymmer möjligheten till gott och ont, växt och destruktion, ljus och mörker.

Vi delas åter in i mindre grupper med tre deltagare i varje. Grupperna saknar med andra ord en av de fyra ovan nämnda figurerna. I min grupp är vi Gud, orm och kvinna. Vi går in i ett nytt samtal med varandra där vi är våra roller. Sedan får varje grupp i uppgift att gestalta ett slags spel med hjälp av sina roller och det föregående samtalet. Det är gott om tid att förbereda sig och vi får använda oss av det skapandematerial som finns i rummet. Vi uppmuntras att improvisera. I vårt spel undersöker Gud sina möjligheter. Dramat är utan ord, men vi använder oss av några instrument. Gud blir havande och föder en medskapande kraft. Denna kraft stöts ut när den blir för jobbig och förvandlas till en orm. Gud visar Edens lustgård för kvinnan och välsignar henne, ler mot sitt barn. Ormen tar kontakt med kvinnan och Gud börjar se bekymrad ut. Kvinnan följer med ormen och Guds oroade min byts i förtvivlan. När kvinnan ser hur förkrossad Gud är tappar hon frukten i golvet.

Efter spelet får och ger vi respons utifrån det som vi har upplevt. Feedbacken har en estetisk inriktning, vi får uttrycka det vi erfårit både med hjälp av papper och penna och genom att inta en kroppslig hållning som uttrycker en känsla. En fiktiv dusch, där vi låter fingrarna regna över kroppen, ordnar så att vi blir avrollade, något som innebär att vi tydligt går ur de roller vi spelat och återgår till att vara oss själva. Bibliodramaförmiddagen avslutas som den började, med en runda. Vi samlas åter på stolar kring blickfånget och får ge en snabb, spontan respons utifrån det vi upplevt. Jag summerar mina intryck genom att säga: ”i roll”. Efter rundan är det dags för lunch och en lite längre paus, sedan fortsätter bibliodramat.

När jag ett och ett halvt år senare bläddrar i mina anteckningar från bibliodramaförmiddagen, en torsdag i november 2005, slås jag av vilka starka upplevelser som arbetssättet kan framkalla och kanalisera. Mina erfarenheter och bilder av ursprung, barndom och nu blandas med förhoppningar om framtiden. Där finns rötter, sammanhang och trygghet, men också kamp, oro och förtvivlan. Mitt liv och mytens stoff och roller öppnar sig för varandra på djupet. Hela jag läser texten och texten läser mig.

1.1.2 Från praktik till teori

Berättelsen ovan är ett exempel på vad Bibliodrama kan innebära i praktiken. Arbetssättet rymmer dock många metoder och inriktningar vilket gör det lite svårt att ringa in kortfattat. Jag vill ändå prova att definiera Bibliodrama som *ett arbetssätt för Bibel- och livstolkning där en grupp deltagare, individuellt och tillsammans, engageras i en kroppens och agerandets utläggning av en bibeltext med hjälp av roller och olika kreativa metoder.*

I mitten av maj 2007 slutförde jag en tvåårig grundkurs i Bibliodrama, den första utbildningen i sitt slag i Sverige. Denna kurs har varit ett intressant komplement till den i första hand intellektuella förståelsen av Bibeln och livet som jag övas i som student vid universitetet. Mötet med och övningen i det bibliodramatiska arbetssättet har dessutom gjort mig nyfiken på hur denna praktik skulle kunna förstås och tolkas teoretiskt. När jag för ett par terminer sedan påbörjade arbetet med en C-uppsats inom ämnet religionspsykologi kom jag därför att fundera över Bibliodrama som möjligt studieobjekt. Hjalmar Sundéns rollteori framstod snart som en tänkbar utgångspunkt för en preliminär teoretisk förståelse av Bibliodrama och det spel med roller som är viktigt för arbetssättet. Av olika skäl fick dock uppsatsskrivandet skjutas på framtiden, men som Ordspråksboken uppmuntrande säger: ”De visa sparar sin kunskap”.² Förhoppningsvis har tanken därtill klarnat på vägen.

1.2 Syfte och problemformulering

Denna uppsats syftar till en tentativ, icke empirisk, förståelse av det arbetssätt för Bibel- och livstolkning som kallas Bibliodrama. Rollteorin kommer att användas som huvudsaklig teoretisk infallsvinkel för att söka denna kunskap, och analysen kommer att ske med hjälp av både Hjalmar Sundéns begreppsapparat och Nils G Holms vidareutveckling av teorin. Uppsatsens syfte och teoretiska utgångspunkt leder till följande problemformulering: *Hur kan rollteorin bidra till förståelsen av Bibliodrama?* Denna övergripande fråga kommer längre fram i uppsatsen att brytas ned till analysfrågor som är uppbyggda kring centrala rollteoretiska begrepp.

1.3 Metod

Undersökningen kommer att genomföras som ett litteraturstudium av rollteorin och Bibliodrama. Efter det inledande kapitlet presenteras de teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för den kommande analysen av Bibliodrama. Kapitlet med de teoretiska perspektiven avslutas med formulerandet av ett antal analysfrågor. Frågor som kommer att ställas till det

² Ords 10:14, *Bibel 2000*.

material introduktionen av Bibliodrama i kapitel 3 ger vid handen. Avslutningsvis diskuteras uppsatsens slutsatser och uppslag för vidare religionspsykologiska studier av Bibliodrama.

1.4 Avgränsningar

Rollteorin är endast en av många möjliga infallsvinklar på det mångfasetterade arbetssättet Bibliodrama. Studieobjektet kan betraktas med hjälp av konstvetenskapliga teorier, teaterretiskt, ur olika pedagogiska synvinklar – ja, listan skulle kunna göras lång. Det här är emellertid en uppsats i religionspsykologi vilket gör det naturligt att i första hand hämta en eller flera teoretiska utgångspunkter från detta ämnesområde, även om en ämnesövergripande studie av Bibliodrama säkert vore både intressant och fruktbar. En tvärvetenskaplig ansats i förståelsen av det aktuella studieobjektet rymmer inte heller inom ramen för en C-uppsats.

Det religionspsykologiska fältet härbärgerar flera teoribildningar som kan bidra till förståelsen av Bibliodrama. Rollteorin är en av dessa, men hit hör också kunskapssociologiska betraktelsesätt, djuppsykologi, referensgruppsteori, kulturpsykologi, narrativ psykologi – ja, även här kan förteckningen över möjliga infallsvinklar göras lång. Uppsatsens rollteoretiska inriktning är alltså inte den enda tänkbara, men det bibliodramatiska arbetssättets betoning av deltagarnas identifikation med stoff ur Bibeln och agerande med hjälp av kropp och roller talar för rollteorin som en särskilt intressant utgångspunkt. I uppsatsens förslag på framtida studier återkommer likväl några av de ovan nämnda perspektiven som utkast till en kompletterande och vidgad förståelse av Bibliodrama.

Hjalmar Sundén var rollteorins upphovsman och det är därför naturligt att undersökningens teoretiska perspektiv tar sin utgångspunkt i hans utformning av teorin. Av forskningsöversikten nedan framgår dock att rollteorin både har kritiserats och kompletterats genom åren. Nils G Holm är en av de religionspsykologer som har utvecklat teorin på senare tid och genom vad han kallar för en integrerad rollteori söker han utöka Sundéns social- och perceptionspsykologiska utgångspunkter med djuppsykologiska och religionsfenomenologisk betraktelsesätt. Genom Holms integrerade rollteori lyfts människans inre drivkrafter fram på ett tydligare sätt än hos Sundén. Holms teori framhåller också korrespondensen mellan de inre och yttre verkligheter människan har att förhålla sig till, något som på ett spännande sätt anknyter till Bibliodramas både individuella och grupporienterade arbetssätt.³ De två rollteorier som presenteras i denna uppsats rymmer alltså vissa skillnader, och de diskrepanser i perspektiv och begreppsinnehåll som råder mellan Sundén och Holm skulle kunna leda till pro-

³ Holm 1997, 33ff. och 137.

blem med att hålla ihop uppsatsens analys. Att använda dem båda innebär dock möjligheter till nyansering och fördjupning.

Presentationen av Sundéns och Holms respektive rollteorier skulle givetvis tjäna på en redovisning av ett antal psykologiska och sociologiska ”stödteorier”. Av utrymmesskäl är detta inte möjligt utan flera av de betraktelsesätt som de två rollteorierna bygger på återfinns endast implicit i framställningen. Ett supplerande teoretiskt perspektiv får dock en lite mer ingående presentation och det är Donald W Winnicotts och Paul W Pruyzers teori om det de kallar för mellanområdet/övergångsområdet. Detta område är den psykiska upplevelsevärld där människan hanterar förhållandet mellan inre subjektiv och yttre konkret verklighet. Det är också människans zon för lek, fantasier, skapande och religiösa föreställningar.⁴ En lite närmare presentation av denna teori är motiverad för att begripliggöra Holms utveckling av rollteorin och i förlängningen därmed också denna uppsats försök att förstå Bibliodrama med hjälp av Holms begreppsvärld.

1.5 Material

Sundéns och Holms rollteorier studeras genom primärkällor, med understöd av det religionspsykologiska översiktsverket *Den religiösa människan* författat av Antoon Geels och Owe Wikström. Av Sundén används *Religionen och rollerna, Människan och religionen* och *Religionspsykologi*, vilket sammantaget torde ge en relativt god uppfattning av det centrala innehållet i hans rollteori.⁵ Holms integrerade rollteori återfinns i *Människans symboliska verklighetsbygge*,⁶ en skrift som även Geels och Wikström behandlar kortfattat.⁷ Winnicotts och Pruyzers teori om mellanområdet/övergångsområdet, som inte utgör studiens huvudsakliga fokus, kommer att refereras utifrån sekundärkällan *Den religiösa människan*.⁸

Bibliodrama är ett mångfasetterat arbetssätt som rymmer en mängd metoder och flera riktningar och traditioner. Ett så brokigt studieobjekt kan tendera att bli svårhanterat och flyr lätt varje försök till närmare beskrivning och bestämning. I antologin *Bibliodrama* behandlar några svenska bibliodramatiker olika teoretiska, metodologiska och processrelaterade aspekter av arbetssättet. Samlingsvolymen är relativt nyskriven och växte fram genom ett brett redaktionellt samarbete där Svenska kyrkan, Svenska Missionskyrkan, Sensus studieförbund och psykodramapedagoger fanns representerade. Det bör också tilläggas att flera av artiklarna i

⁴ Geels & Wikström 2006, 151ff.

⁵ Sundén 1959, Sundén 1961 och Sundén 1981.

⁶ Holm 1997.

⁷ Geels & Wikström 2006, 109ff.

⁸ Ibid., 151ff.

antologin hämtat stoff och inspiration från tyskt bibliodramatiskt arbete och den litteratur som sprungit ur den tyska kontexten.⁹ I *Bibliodrama och uttryckande konstterapi*, ett examensarbete inom ramen för utbildningen i uttryckande konstterapi, beskriver Lotta Geisler Bibliodrama utifrån sin mångåriga erfarenhet av arbetssättet i både Sverige och Tyskland.¹⁰ Antologin och Geislers uppsats torde tillsammans utgöra ett både tillförlitligt och rimligt avgränsat material för att författa en introduktion till Bibliodrama.

1.6 Forskningsöversikt

1.6.1 Rollteorin

Hjalmar Sundén presenterade sin rollteori i slutet av 1950-talet och med tiden har den fått en framskjuten position inom svensk och nordisk religionspsykologisk forskning. Sundéns lärjungar har tillämpat teorin inom en mängd områden, exempelvis Owe Wikström i sin avhandling *Guds ledning* om fromheten hos västerbottniska åldringar och Nils G Holm i *Tungotal och andedop* om glossolali hos finlandssvenska pingstvännen.¹¹

Rollteorin har kritiserats men inspirerar fortfarande till forskning utifrån skilda infallsvinklar. På senare år har Nils G Holm supplerat den med djuppsykologiska betraktelsesätt som objektrelationsteori och Winnicotts övergångsområde. Hans integrerade rollteori presenteras längre fram i uppsatsen. Den nederländske religionspsykologen Jacob van Belzen har i sin tur anlagt ett kulturpsykologiskt perspektiv och menar att rollteorin blir mer dynamisk om den befruktas med den narrativa psykologins betoning av berättelser och intriger.¹²

1.6.2 Bibliodrama

Bibliodrama är relativt nytt och utforskat i Sverige. Merparten av det som finns publicerat om detta arbetssätt, i tryckt form och på Internet, kommer från det tyska språkområdet. Det finns dessutom ett fåtal titlar om Bibliodrama och bibliodramaliknande metoder författade på engelska, främst från amerikansk kontext. Antologin *Bibliodrama* är den första och hittills enda bok i ämnet som utgivits i Sverige och Lotta Geislers *Bibliodrama och uttryckande konstterapi* är den uppsats om Bibliodrama som gått att finna på svenska. Dessa två titlar behandlar Bibliodrama utifrån en mängd synvinklar och där förekommer vissa allmänna resonemang om roller och spel med roller, men inga mer djupgående och specifika kopplingar mellan Bibliodrama och rollteorin.

⁹ Engvall 2003, 5f.

¹⁰ Geisler 2003a, 10-41 och 48-58.

¹¹ Geels & Wikström 2006, 108 f., Holm 1976 och Wikström 1975.

¹² Geels & Wikström 2006, 108ff. och Belzen 2001.

I D2-uppsatsen *Bibelstudium som rolltagande* genomför Marie-Anne Hugosson emellertid en empirisk undersökning av bibelstudiegruppsdeltagares rolltagande och upplevelser, en undersökning som tangerar denna uppsats studieobjekt. Hugosson menar att området är empiriskt utforskat, men att det finns vissa teoretiska ansatser bland annat genom den tyske bibliodramatikern Gerhard Marcel Martin. *Bibelstudium som rolltagande* är därför ett explorativt försök att studera experimentella bibelstudiemetoder i praktiken och huvudsyftet med undersökningen är att beskriva deltagarnas rolltagande och upplevelser inom ramen för metoden bibelstudium med dramasamtal.¹³

'Dramasamtal står för en inlevelse i textens roller, där det sedan sker ett samtal mellan olika roll-innehavare utan att de rör sig på en scen i rummet. Dramasamtalet är relativt passivt när det gäller kroppsspråket, men är desto aktivare när det gäller verbal språkanvändning.'¹⁴

Hugosson använder Sundéns rollteori när hon analyserar det material hon samlat bland bibelstudiedeltagarna. Hon preciserar rollövertagande som deltagarnas identifikation med och övertagande av en roll hämtad ur den religiösa traditionen, och rollupptagande som deltagarens upptagande av den gudomliga rollen och den förväntan på Guds handlande som följer av detta. I princip alla deltagare gick in i ett rollövertagande och mer än hälften i ett rollupptagande där man gjorde en Gudsupplevelse av något slag. Tidsintervallet varierade dock vilket motsäger Sundéns hävdande att rollövertagande och rollupptagande sker momentant. En möjlig förklaring var att en social eller utbildad gudspartnerroll kan ha påverkat deltagarna.¹⁵ Det var en bred repertoar av behov, känslor och frågor som låg bakom deltagarnas identifikation med bibliska rollgestalter, och valet av rollgestalt skedde genom personliga val och rollfördelning utifrån sociala överenskommelser i gruppen. Med hjälp av Berger och Luckmanns kunskapsociologi konstaterar Hugosson att bibelstudiegruppen fungerar som en plausibilitetsstruktur som stärker deltagarnas identitet och gudsupplevelse.¹⁶

¹³ Hugosson 1990, 5ff. och 19.

¹⁴ Ibid., 14.

¹⁵ Ibid., 7, 19ff., 52, 85 och 90.

¹⁶ Ibid., 87f.

2. TEORETISKA PERSPEKTIV

2.1 Hjalmar Sundéns rollteori

2.1.1 Den perceptionspsykologiska utgångspunkten

En människa utsätts ständigt för en mängd stimuli från sin omvärld. Dessa registreras både medvetet och omedvetet och människan är tvungen att selektera i det digra informationsflödet. Perceptionen är med andra ord en syntetisk process, ett slags konstruktion, och en människas livsutveckling och tidigare erfarenheter, och den aktuella kontexten, är de faktorer som avgör vilka stimuli hon mottar och hur de tolkas. Den naiva realismen, tanken att människan tar in stimuli på ett objektivt sätt, avfärdas av modern perceptionsvetenskap.¹⁷

Hanteringen av yttre stimuli påverkas i hög grad av vad en människa förväntar sig att uppleva, det man brukar kalla antecipation. Beredskapen för tolkningen av stimuli kan vara allmän och/eller specifik, och en särskilt hög beredskap kan leda till att viktig information från omgivning sällas bort, eller feltolkas. En specifik beredskap ingår som en del i en övergripande helhet och kan ses som en roll vilken ingår i en människas övergripande rollgalleri. När en människa växlar mellan olika specifika roller aktualiseras olika referensramar, olika tolkningsmönster för stimuli. När ett och samma stimulus tolkas med hjälp av två olika referensramar talar man om en omstrukturering. En människa möter även stimuli för vilka hon saknar mönster för tolkning eller endast kan registrera delar av. En förändrad situation eller främmande miljö genererar ny information vilket leder till modifierade varseblivningsmönster. Individerna anteciperar därför ständigt med hjälp av nya mönster för varseblivning.¹⁸

2.1.2 Antecipation och fasväxling

Sundén menar att religiös erfarenhet uppstår genom särskilda varseblivningsmönster, genom en religiös tolkning av ”en för alla gemensam värld av ting”.¹⁹ I analogi med detta behandlar rollteorin främst den religiösa upplevelsevärldens perceptionspsykologiska förutsättningar, men är också influerad av socialpsykologin och dess rollbegrepp.²⁰

Människans varseblivning är starkt selektiv. Individerna tar emot, tolkar och kompletterar stimuli mot bakgrund av sina förväntningar, sin beredskap, och den aktuella situationen. Det är genom att föregripa stimuli, antecipera omvärlden, och få referensmönster bekräftade eller

¹⁷ Geels & Wikström 2006, 89ff.

¹⁸ Ibid., 91ff.

¹⁹ Sundén 1981, 23.

²⁰ Geels & Wikström 2006, 94 och Sundén 1959, 51.

modifierade som människan når erfarenheter. En viss varseblivningsberedskap kan även beskrivas som en specifik referensram. Beredskap, inställning, motivmönster, referensram och varseblivningsmönster är i stort synonyma begrepp hos Sundén.²¹

Sundén framhåller att människan kan övas att varsebli världen på två sätt – profant och/eller religiöst. Det går dock att växla mellan dessa uppfattningar av världen beroende av sammanhanget.²² Ett sådant skifte av referensram kallar Sundén fasväxling. Det är något naturligt som finns som en ständig möjlighet hos människan. ”Liksom det finns en växling mellan tid och högtid, vardag och fest, växlar människans upplevelse från en profan fas till en religiös och från religiös åter till profan.”²³ Omstruktureringen, växlingen mellan de två faserna, sker då det varseblivna omgestaltas på grund av att en viss antecipation blir bekräftad.²⁴

Det som ger gudsupplevelsen dess för den fromma människan ofrånkomliga verklighets- och realitetskaraktär är alltså ett och samma upplevbara, som, strukturerat på annat sätt med andra referenssystem än den från Bibeln upptagna rollen ’Gud’, ger oss vår vanliga förtrogna värld av ting.²⁵

2.1.3 Interaktionella rollsystem och duala rollsituationer

Ett visst mönster för varseblivning kan enligt Sundén betraktas som en roll. ”Vi upplever, tänker, känner och handlar genom mönsterorganisationer, som vi lämpligen kallar roller.”²⁶ Sundén ansluter sig till Anne Marie Rochblave-Spenlés definition av rollbegreppet: ”en roll är en beteendemodell som hänför sig till en viss position, som individen intar i en interaktionell ensemble (ett interaktionellt system)”²⁷ Och om en människas mönster för varseblivning är en roll kan det varseblivna ses som en partner. Denna partner kan vara en människa men också ett ting. Ett interaktionellt rollsystem består av olika roller och deras relationer, och en rolls motpart(er) i detta system bildar rollens referensramar i en given situation.²⁸ ”Det förhåller sig alltså så med rollerna i ett interaktionellt system att då man själv utför eller övertar den ena, blir partners roll ett mönster som kan ge struktur åt ens varseblivningsinnehåll.”²⁹

Sundén framhåller att en rollsituation med nödvändighet är dual, att den som innehar en roll alltid har en motspelare inom ramen för ett interaktionellt rollsystem. Duala rollsituationer

²¹ Geels & Wikström 2006, 94, Sundén 1961, 35ff. och Sundén 1959, 49.

²² Sundén 1981, 26 och 36.

²³ Ibid., 32.

²⁴ Sundén 1961, 43.

²⁵ Ibid., 45.

²⁶ Ibid., 74.

²⁷ Sundén 1981, 27.

²⁸ Ibid., 27, och Geels & Wikström 2006, 96f.

²⁹ Sundén 1981, 27.

är vanligt förekommande inom religiösa traditioner. Där finns rikligt med interaktionella situationer där Gud handlar med en individ, en grupp av människor eller ett helt folk. Religiösa traditioner kan med andra ord ses som väldiga interaktionella rollsystem, och ur denna synvinkel även betraktas som enorma mönster för varseblivning.³⁰

2.1.4 Rollövertagande och rollupptagande

Utifrån sin aktuella behovssituation kan en människa identifiera sig med och överta en eller flera av den religiösa traditionens roller. ”Identifikationen innebär [...] att man övertar en annan människas handlingar, tonfall, gester, som man för en längre eller kortare tid gör till sina egna.”³¹ Enligt Sundén hänger identifikationen och rolltagandet dessutom samman med den yttre situationen, människans samspel med sin omgivning.

Vilken av de latent roller, som en människa förfogar över, hon faktiskt [aktivt] kommer att spela utåt i en given situation, beror dock ej blott av henne och hennes behovssituation, utan även och kanske i mycket hög grad av *den status, som medmänniskorna tillerkänner henne*, eller av deras beteende mot henne.³²

När en människa övertar en roll ur den religiösa traditionen medför det att en motparts roll inom det interaktionella rollsystemet kommer att styra hennes varseblivningsmönster. Sundén talar om att motpartens roll upptas. Varseblivningspsykologiskt sett är därför gudar att betrakta som roller, roller som människor upptar och vars handlande de föregriper genom att identifiera sig med och överta en mänsklig gestalts roll inom den religiösa traditionen.³³

Rolltagandet kan medföra en kognitiv omstrukturering, en fasväxling, som möjliggör erfarenheten av Guds tilltal eller handlande. I rollen som motpart till Gud upplever människan att Gud handlar med henne på samma sätt som Gud handlat mot den roll som hon identifierar sig med i den religiösa traditionen. Religiös erfarenhet uppstår alltså när människans antecipation av den upptagna rollen Gud blir bekräftad genom händelser i den timliga verkligheten.³⁴

Allt detta sker huvudsakligen spontant och omedvetet för den upplevande individen själv. Då man exempelvis övertagit den syndigas roll, upptar man ofta samtidigt Guds, den förlåtandes roll. Den

³⁰ Sundén 1981, 27ff. och 36f., och Geels & Wikström 2006, 97f.

³¹ Sundén 1959, 55f.

³² Ibid., 59.

³³ Sundén 1959, 67, Sundén 1981, 27ff. och 36f., och Geels & Wikström 2006, 97f.

³⁴ Sundén 1981, 27ff. och 36f., och Geels & Wikström 2006, 97f.

upptagna gudsrollen blir levande för en och aktiverar grundläggande känslor som gör att man kan uppleva Guds förlåtelse på ett mer övergripande plan.³⁵

2.1.5 Gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud

När en människa gång på gång tolkar tillvaron religiöst med hjälp av roller ur den religiösa traditionen kan hon tillägna sig en generaliserad människoroll, något Sundén benämner rollen som Guds partner eller den generaliserade gudspartnerrollen. Mot den generaliserade rollen Guds partner svarar en generaliserad roll Gud. Då människan nått denna generaliserade nivå har hennes varseblivningsmönster omstrukturerats på ett mer genomgripande sätt. Rollen Gud har blivit till ett relativt konstant varseblivningsmönster hos människan, som ständigt anteciperar partnern Gud, och det religiösa referenssystemet står i centrum för tolkningen av allt fler situationer. Den generaliserade rollen Gud ger människan en allmän närvarokänsla men innebär inte samma tydliga fasväxling som den specifika varseblivningserfarenhetens närhet då hon momentant identifierar sig med en bestämd roll i den religiösa traditionen.³⁶

2.1.6 Grunden för en religiös upplevelsevärld

Det är till synes alldagliga ting och händelser som gör Gud till en verklig Annan enligt Sundén. Rollen Gud får liv då människan anteciperar gudomligt handlande i sin vardagliga omgivning. Det religiösa referenssystemet styr varseblivningen till detta, men den omgivande verkligheten skulle lika gärna kunna bearbetas med ett profant referenssystem. För att se en gudomlig intention och aktion i det som sker behöver människan ett väl utbildat religiöst referenssystem. Tillägnelse av en religiös tradition är därför avgörande för möjligheten att tolka tillvaron religiöst och Sundén påpekar att tillägnelseperioden kan vara lång och att människan sedan hon upptagit ett religiöst referenssystem ständigt behöver underhålla och fördjupa det. Läsning ur den religiösa urkunden, recitation, bön, andakt och meditation – men även fasta, vaka och liturgiska övningar – anges som olika metoder genom vilka människan kan öka det religiösa referenssystemets aktualitet.³⁷

Sundén hävdar att religionerna dör bort om myterna får en symbolisk tolkning. En symbolisk tolkning hindrar nämligen utvecklingen av de varseblivningsmönster som ligger till grund för religiös erfarenhet. Utan rollövertagande och rollupptagande ur den religiösa traditionen förblir den för alla människor gemensamma världen av ting en profan värld.³⁸ I enligt

³⁵ Holm 1997, 27.

³⁶ Sundén 1961, 44f., Sundén 1981, 37, och Geels & Wikström 2006, 99f.

³⁷ Sundén 1959, 110 och 163, och Sundén 1981, 30f.

³⁸ Sundén 1981, 28.

het med detta resonemang definierar Sundén religion som ”en dialogens relation till tillvaron som totalitet, men denna relation struktureras genom roller och utan roller försvinner den.”³⁹

2.2 Övergångsområdet – en psykisk yta för tuktad fantasi

Donald W Winnicott lyfter fram ett område i människans upplevelsevärld som han kallar övergångsområdet. Han gör det genom att ersätta den vanligtvis tvådelade världen med en tredelad, där den yttre påtagliga och den inre subjektivt upplevda verkligheten kompletteras med ytterligare en dimension, den illusoriska. Denna illusoriska dimension är att betrakta som lika verklig som de andra två. Det är en psykisk yta som varken kan beskrivas som ett yttre objektivt eller som ett inre subjektivt område, men som ändå har påtaglig betydelse.⁴⁰

Övergångsområdet är den verklighet ”där individen lever med föreställda, tänkta och av kulturen vidareförda inre verkligheter”.⁴¹ Det är området för människans föreställningar och skapande, för fantasi och kreativitet, den psykiska sfär där kulturen och religionen hör hemma. Övergångsområdet, eller mellanområdet, är därtill den zon där människan bearbetar förhållandet mellan den inre subjektivt upplevda och den yttre konkret påtagliga verkligheten.⁴²

Paul W Pruyser hävdar att det vi betraktar som verkligt även bör omfatta människans fantasi, berättelser, legender och myter. Modeller över människans psyke måste därför utformas så att mänskliga föreställningar och aktiviteter som fantasi, konst, musik och religion behåller den relevans de faktiskt har för mänskligt liv. Liksom Winnicott delar Pruyser upp verkligheten i tre dimensioner – en inre, en yttre och en illusorisk. Den inre verkligheten benämner han autistisk eftersom den är svår att beskriva då dess innehåll inte fullt ut låter sig kommuniceras. Drömmar och dagdrömmar finns bland de exempel Pruyser ger från denna verklighet. Den yttre verkligheten kallar han realistisk. Det är en värld som består av objekt, ting som kan undersökas och verifieras av andra människor. Den objektiva status som den realistiska verkligheten har uppstår alltså genom en social överenskommelse.⁴³

Den illusoriska världen är den tredje verklighetssfären enligt Pruyser. Ett område för inspirerande samband ”mitt emellan den helt subjektiva drömmens fantasier å ena sidan och klarheten och realitetsupplevelsen som man får genom sina sinnen å den andra”.⁴⁴ I detta mellanområde kan den enskilda människan ”dela en kollektiv mängd av föreställningar som har

³⁹ Sundén 1981, 35.

⁴⁰ Geels & Wikström 2006, 151.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., 152f.

⁴⁴ Ibid., 153.

en mer eller mindre formell och kulturell status⁴⁵, det Winnicott kallar för tuktade fantasier. Det är med hjälp av dessa tuktade fantasier som människan utvecklar och använder sig av symbol-, myt- och språksystem. Detta fält för äventyrligt tänkande är därtill avgörande för människans möjlighet att nå och uttrycka religiösa erfarenheter.⁴⁶

2.3 Nils G Holms integrerade rollteori

2.3.1 Ett psykofenomenologiskt perspektiv

I *Människans symboliska verklighetsbygge* presenterar Nils G Holm vad han kallar en psykofenomenologisk syn på religion där han kombinerar ett religionsfenomenologiskt och ett religionspsykologiskt betraktelsesätt. För det förra är helighetsbegreppet centralt och genom det senare försöker Holm integrera socialpsykologiska och djuppsykologiska perspektiv.⁴⁷

Holm menar att Sundéns rollteori, med sina social- och perceptionspsykologiska utgångspunkter, är snäv och missar viktiga personliga motiv som individen utvecklar från tidig barndom. Han söker istället en teori som kan beskriva uppkomsten av religiösa upplevelser som en växelverkan mellan människans inre och yttre verklighet. Sundén betonar därtill tillägnelsen av en religiös tradition, något Holm anser är inaktuellt då få människor idag är förtrodda med de religiösa symbolvärldarna. Han betonar därför nödvändigheten i att finna en bredare och djupare förståelse av människans behov av symboler och helighetsdimensionen i tillvaron.⁴⁸

2.3.2 Symboler och helighetsbegreppet

Genom att sträcka sig bortom det omedelbart givna kan människan bygga en verklighet konstruerad av symboliska storheter. Allt formaliserat tänkande och beteende kring centrala motiv i mänskligt liv är i denna mening symboler enligt Holm.⁴⁹

Vi människor bygger alltså upp en försvarlig del av vår verklighet via symboler. Dessa återgår oftast på mycket enkla levnads- och gemenskapsformer, som emellertid genom symbolprocesser får en särskild ställning. Utan den symboliska dimensionen skulle vårt tänkande vara ensidigt och vår världsbild se helt annorlunda ut.⁵⁰

⁴⁵ Geels & Wikström 2006, 153.

⁴⁶ Ibid., 153f.

⁴⁷ Holm 1997, 7ff.

⁴⁸ Ibid., 33f. och 137.

⁴⁹ Ibid., 142f.

⁵⁰ Ibid., 39.

Holm talar om symbolkärnor som uttrycker fundamentala erfarenheter för mänskligt liv. Dessa rymmer kulturoavhängiga abstraktioner och principer. Symboluttryck är däremot kulturbundna – former, tecken, ljud, lukter och andra konkreta yttringar. Det är dock i relation till sådana symboluttryck som människans symboliska tänkande utvecklas, inre tanke- och handlingsmodeller som motsvaras av och växer fram under inflytande av socialt givna mönster.⁵¹

En särskilt intressant symboldimension är den som rör heligt och profant. Helighetsdimensionen sakraliserar ”naturliga förhållanden och föremål så att de blir något utöver det vanliga”.⁵² Det är en upplevelsequalitet varje människa har sinne för, och den berör ofta det allmänmänniska. Samtidigt är det ett slags yttersta position, det område där människans struktureringsprinciper når sin högsta abstraktion.⁵³ Heligheten har därtill en integrerande funktion i mänskligt liv. ”Världen får genom denna en strukturering som ordnar upp, skänker värde, högtidlighet och betydelse, något som sammanlänkar kosmos och människan.”⁵⁴

Heligheten är mer omfattande än religion, den behöver inte vara bunden till konkreta institutioner och gemenskaper, men till den knyts ofta specifika tids- och rumskvaliteter. Alla symboler som fungerar i kulturen har inte en religiös tolkning, men symboler med tydlig helighetsprägel har en potential att inordna den mänskliga upplevelsevärlden i en religiös tolkningsram. Helighetssymboler återfinns inom alla livets områden. Myter kan ses som kognitiva uttryck för dem, medan riter berör den beteendemässiga sidan. I praktiken hänger myt och rit nära samman. Myten förklarar ofta ett beteendemässigt uttryckssätt, och den rituella upprepningen av ett beteende förstärker de tankemässiga formationer som myten utgör.⁵⁵

2.3.3 Människans inre och yttre existensrum

Varje människa är föremål för sociala inlärningsprocesser där hon delges normer och beteendemönster, uppdelade i en mångfald roller.

Erfarenheterna är den inre sidan av det sociala system som vi är insatta i. Den inre, subjektiva sidan, är alltid något som är helt personligt och unikt, fast det också är så att mycket av materialet är socialt inlärt och därför representerar sådant som också är gemensamt för många människor. [...] Det finns med andra ord ett yttre socialt system och ett inre, subjektivt sådant.⁵⁶

⁵¹ Holm 1997, 10f. och 18f.

⁵² Ibid., 133.

⁵³ Ibid., 14, 28f. och 133.

⁵⁴ Ibid., 19.

⁵⁵ Ibid., 14, 135 och 140f.

⁵⁶ Ibid., 21.

För att ytterligare förstå den inre, subjektiva, sidan av denna process framhåller Holm den djuppsykologiska insikten att gudsbilder och symboler har en ”djup förankring i individens psyken, i deras tidiga erfarenheter och i deras behov av övergångsobjekt”.⁵⁷

Det inre existensrummet är det begrepp Holm använder för att ”uttrycka viktiga inre upplevelsevärldar hos människan”.⁵⁸ Här återfinns och samverkar människans mångfasetterade minnesfunktioner, fantasier och drömmar. Hit hör även processer som bortträngning, projicering, förtätning, rationalisering och sammankoppling. Det är genom dessa aktiviteter som jaget håller samman den inre och den yttre verkligheten, och det är till viss del helt inompsykiska faktorer som styr förloppet.⁵⁹ Men även den yttre verkligheten influerar det inre existensrummets innehåll och funktion. ”Det sedda, det hörda (bl.a. musik), det lästa, det skrivna och kroppsliga rörelser kommer tidigt in och påverkar processerna i detta inre existensrum.”⁶⁰

Som redan konstaterats har människans psyke en förmåga att skapa symboler, ett slags koncentrat av erfarenheter som bildar symboliska uttrycksformer, gestalter. Dessa gestalter kan få drag av konkreta personer och ting i den vardagliga omgivningen, men också övergå till en mer abstrakt nivå och bilda mytiska gestalter. När en människa tänker på eller möter en sådan gestalt – timlig eller inte – kan omfattande erfarenhetsmaterial aktualiseras i hennes psyke. Dessa erfarenheter och känslor kan då bli bestämmande för en persons hållning och beteende i relation till områden som den aktuella gestalten representerar. Sagor, legender och myter som har ett uttalat eller outtalat symbolinnehåll som motsvarar dessa gestalter kan emellertid införlivas i människans fantasiliv och så även ha en terapeutisk verkan.⁶¹

Det Holm kallar för det yttre existensrummet bygger på generationers erfarenhetsstrukturer, normer och vanor som kondenserats i en mängd symboler. I analogi med detta synsätt kan kultur beskrivas som ”en stereotypiserad mänsklig verklighet, som fått fasta former i språklig aktivitet (både talad och skriven) men också i beteendemässiga strukturer”.⁶² Till det yttre existensrummet hör symboler för vardagliga sociala förhållanden, men också symboler för helighetskategorin. De religiösa symbolerna går tillbaka på individens första kontakter med sin omgivning och på grundläggande erfarenheter av gott och ont etcetera. Här finner man också symboliska formationer på ett övergripande tids- och rumsplan, föreställningar om

⁵⁷ Holm 1997, 30.

⁵⁸ Ibid., 12.

⁵⁹ Ibid., 36.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid., 35ff.

⁶² Ibid., 37.

upphov och slutlig bestämmelse. I det yttre existensrummet har dessa religiösa symboler formaliserats till berättelser med kanonisk status.⁶³

Mytologin i en given religion är därför en kollektiv bearbetning på symbolplanet av centrala motiv i det inre existensrummet hos människan. Riterna i sin tur är kulturellt formade beteendemönster med symbolfunktion för individers och grupper samspel och överlevnad.⁶⁴

Människans förmåga att handskas med symboler är avgörande för en integration mellan inre och yttre existensrum. Korrespondensen mellan individens inre symbolvärld och den socialt tillhandahållna omvärlden är nödvändig för individens förmåga att leva i kulturen.⁶⁵

2.3.4 Inre rolltagande och fasväxling

När en människa finner överrensstämmande och meningsskapande symbolanknytningar mellan det inre och yttre existensrummet talar Holm om ett inre rolltagande.

Då en individ inom sig finner korrespondens mellan egna inre erfarenhetsstrukturer och det som ges i det kollektivt tillhandahållna i kulturen, sker ett slags inre rolltagande, en rollinlevelse som kan leda till mognad, till helande och till hopp och tillförsikt. Ibland blir det emellertid negativa lösningar som kan leda till tillbakagång och svårigheter.⁶⁶

Det inre rolltagandet kan föra med sig upplevelser av integritet och hemmahörighet – kontroll över den egna situationen, den omgivande kulturen, ja även ett slags behärskande av kosmos.⁶⁷ Till denna erfarenhet knyter Holm även möjligheten till fasväxling, ett begrepp som hör samman med Sundéns fasväxling men som till skillnad från den klassiska rollteorin också räknar med inompsykiska faktorer och människan som en symbolhanterande varelse.

I situationer då symbolerna fungerar i en människas liv, då känslomässiga laddningar knutits till viktiga föreställningsinnehåll genom uppfostran och tidiga inkodningar och då de bär fram en 'sanning' till den upplevande individen av unikt slag, är den verklighet som åstadkoms för personen total och odiskutabel. [---] Man har genomgått ett slags fasväxling och tolkar världen med de symbolerna.⁶⁸

⁶³ Holm 1997, 37f.

⁶⁴ Ibid., 38.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., 40.

⁶⁷ Ibid., 134.

⁶⁸ Ibid., 144.

2.3.5 En integrerad rollteori

Med symboler som ett slags korresponderande bryggor sammanför Holm ett socialpsykologiskt och ett djuppsykologiskt betraktelsesätt. Han poängterar att de symboliska uttrycken har både en social grund och en djupgående förankring inuti människan, och att rolltagandet sker inom henne i förhållande till såväl yttre som inre realiteter.

[De] symboliska uttrycken har inte enbart en social grund utan har också förankring i det som finns inom oss i det inre existensrummet, där vi skapar och formar våra innersta känslor och tankar och där vi tar emot och behandlar det som ges oss utifrån.⁶⁹

I praktiken är det svårt att skilja det socialt givna från det som finns i människans inre existensrum. Mot de inre symboliska representationerna svarar det kulturen erbjuder, en kultur som är inlärt stoff om det mänskliga livets samlade erfarenhetsmöjligheter. Det inre och det yttre existensrummet står i ett ömsesidigt och berikande förhållande till varandra. Holm poängterar därtill att människan livet igenom har en potential att utveckla sina inre symbolfunktioner och därigenom få tillgång till nya upplevelser av mening och sammanhang.⁷⁰

2.4 Analysfrågor

I inledningen av uppsatsen klargjordes arbetets problemformulering: *Hur kan rollteorin bidra till förståelsen av Bibliodrama?* Efter en presentation av Sundéns klassiska rollteori, Winnicotts och Pruyzers teori om mellanområdet/övergångsområdet och Holms integrerade rollteori är det nu dags att bryta ned denna övergripande fråga i mer preciserade analysfrågor. Dessa frågor är inriktade på centrala begrepp i Sundéns och Holms rollteorier, begrepp som kan tänkas vara intressanta för en förståelse av Bibliodrama som arbetssätt. Analysfrågorna är fem till antalet och kommer att strukturera analysen i kapitel 4. Frågorna återfinns nedan och innan själva analysen tar vid kommer också Bibliodrama att introduceras närmare i ett eget kapitel.

Hur kan Sundéns rollteoretiska begrepp, som a) interaktionellt rollsystem och dual rollsituation, b) identifikation, rollövertagande och rollupptagande, c) fasväxling, d) den generaliserade gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud, och e) Holms begrepp inre rolltagande, fasväxling och inre och yttre existensrum, bidra till förståelsen av Bibliodrama?

⁶⁹ Holm 1997, 93.

⁷⁰ Ibid., 40.

3. BIBLIODRAMA – EN INTRODUKTION

3.1 Inkarnation och textrum

Bibliodrama är att läsa Bibeln med hela kroppen, ett arbetssätt som gör bibeltexten till ett levande Ord som berör och påverkar både den enskilda individen och den grupp som deltar. Orden är Gunborg Lindqvists, präst och bibliodramatiker i Finland.⁷¹ Lek på fullt allvar är en beskrivning som Stefan Sjöblom, pastor och lärare vid Lidingö folkhögskola, använder. Han menar att det konstituerande för Bibliodrama är att deltagarna lekfullt experimenterar och gestaltar utifrån sina erfarenheter i mötet med text, rum och övriga deltagare.⁷²

Lotta Geisler, uttryckande konstterapeut och lärare vid Lidingö folkhögskola, framhåller att Bibliodrama är ett holistiskt möte med en bibeltext och att texten översätts till

kroppsspråket, klangernas, bildernas, gestalternas språk. Ordet blir kött. Det handlar inte om en rationell förståelse utan om att bli berörd av texten. Målet är en relation mellan troshistorien och den personliga levnadshistorien/biografin.⁷³

När Geisler beskriver vad Bibliodrama är utgår hon från orden biblio (bok) och drama (handling). Bibliodrama är inte detsamma som bibelteater. Det är snarare ett möte mellan en bibeltext och en grupp deltagare, där deltagarna enskilt och i grupp omsätter texten i agerande genom olika metoder. En textutläggning och tolkning där Bibeln lekfullt gestaltas.⁷⁴

Gestaltningen och tolkningen sker i det textrum där interaktionen mellan text, tradition och de enskilda deltagarnas och gruppens gemensamma uttryck utspelar sig. ”Texten i Bibliodrama är rummet, ytan och ramen för den process där jag möter mig själv och andra människor. [---] Utan textrum inget Bibliodrama.”⁷⁵

Bibliodrama handlar om tolkning, där texten i sig skapar ett rum tillsammans med traditionen att tolka, de olika personernas personliga tolkningar i interaktion med varandra och där processen synliggörs, visas och tar gestalt öppet och lekfullt men ändå på fullt allvar.⁷⁶

⁷¹ Lindqvist 2003, 10.

⁷² Sjöblom 2003, 140.

⁷³ Geisler 2003b, 18.

⁷⁴ Geisler 2003a, 15.

⁷⁵ Geisler 2003c, 98.

⁷⁶ Geisler 2003a, 56.

I Bibliodrama uppstår ett möte mellan situation och tradition, ett slags resymboliseringsprocess där ord och symboler medvetandegörs, befrias och ges ny vitalitet.⁷⁷ ”Texttrummetts hela process ’inkarnerar’, förkroppsligar och transformerar.”⁷⁸ Omvänt kan man säga att bibliodramadeltagarnas kroppar blir bibeltextens spelplats. Bibliodrama binder samman och förvandlar historien, nuet och framtiden, människan och Gud.⁷⁹

3.2 Arbetssättet och dess metoder

Bibliodrama är ett arbetssätt som använder sig av olika metoder och som rymmer terapeutiska perspektiv. Det är inte terapi i vanlig mening – de terapeutiska krafterna handlar snarare om de djupgående erfarenheter som uppstår när en människa engagerar sig i en existentiell text.⁸⁰

I beröring med texten och det egna inlåtandet med budskapet ligger början till nödvändig egen orientering. [...] Texten är terapeuten, att mötas och relatera till varandra i texttrummet möjliggör vitalisering, helande och mognande.⁸¹

Med en väl avgränsad bibeltext som plattform och ram planerar en eller flera ledare den deltagande gruppens arbete. Det finns stora vinster med ett delat ledarskap, eftersom grupprocessen kan bli mycket stark. Valet av metoder sker utifrån texten, den aktuella gruppen och ledarnas egna förutsättningar. Det råder stora individuella skillnader mellan olika bibliodramatikernas arbetsformer vilket gör det svårt att precisera arbetssättet och metoderna i detalj. Vissa utgångspunkter är dock gemensamma för de allra flesta.⁸²

Bibliodrama liknar en smältdegel där erfarenheter och metoder från teologi och diakoni möter och inspireras av pedagogik, psykologi, teater, dans- och rörelseundervisning och bildskapande.⁸³ Lindqvist menar att det är centralt att i vid mening sätta kroppen i rörelse för att individen lättare ska komma i kontakt med och kunna uttrycka sina känslor och erfarenheter. Arbetssättet kännetecknas även av ett bejakande av fantasi, inlevelse och spontanitet. Metoderna kan vara färg och form, musik och rytm, gestaltning och rollspel, läsning och skrivande, vandringar, meditationer med mera.⁸⁴ För Geisler är lek och olika gestaltungsformer de vikti-

⁷⁷ Geisler 2003b, 14ff.

⁷⁸ Ibid., 22.

⁷⁹ Geisler 2003a, 20 och 54ff.

⁸⁰ Engvall 2003, 5.

⁸¹ Geisler 2003a, 50.

⁸² Lindqvist 2003, 10ff.

⁸³ Geisler 2003b, 15.

⁸⁴ Lindqvist 2003, 12.

gaste metoderna för bibliodramatiskt arbete. ”Lek är kategoriskt illusoriskt och ändå har det att göra med hela skalan av erfarenhet, både den samtida och den lagrade i hela kulturen.”⁸⁵

Geisler framhåller att Bibliodrama ska vara relaterat till kroppen, det estetiska och det teologiska. Arbetssättet har tre huvudsakliga beståndsdelar, en indelning hon hämtar från Gerhard Marcel Martin: a) kroppsrelaterade övningar, b) kreativt arbete/lek på den yttre och inre scenen, och c) samtal och förståelse utifrån processen, texten, gruppen och individen.⁸⁶ Kroppsrelaterade övningar ger kontakt med upplevelser ur det förflutna men öppnar också för framtiden genom föreställda erfarenheter. Kreativt arbete på den yttre och inre scenen innebär att deltagarna ger sig hän åt lekens och den estetiska gestaltningens värld, en värld där föreställd och ”verklig” verklighet är till på en och samma gång. De skapande handlingar som kommer till yttre uttryck är förbundna med inre föreställningar och inompsykiska processer hos deltagarna – och givetvis gäller även det omvända förhållandet. Bibliodrama vill dessutom ge utrymme för en långsamhet där samtal och förståelse utifrån process, text, grupp och individ möjliggörs. Denna reflekterande och analyserande bearbetning sker först efter det intuitiva skapandet, lekanter och agerandet. Reflektionen genomförs enskilt och i återkommande delgivningsrundor i grupp. Detta arbetssätt kan innebära en kraftfull gruppprocess för vilken ledarna ger ramarna, i början starkt strukturerat för att under arbetets gång allt mer släppa deltagarna fria i agerande och reflekterande.⁸⁷

3.3 Rollspel och dialog

Geisler refererar till den amerikanske bibliodramatikern Peter A. Pitzele och lyfter fram hans beskrivning av Bibliodrama som ett rollspel där rollerna hämtas från Bibelns texter. Rollerna kan vara uttalade eller outtalade, mänskliga eller andliga figurer, objekt eller föreställningar med koppling till bibeltexten. Bibliodrama utgår dock inte från en scen i teaterns mening utan handlar framför allt om individens och gruppens aktiva engagemang i textens roller, ”en deltagande respons på Bibeln”.⁸⁸ Det handlar om att lämna ett indirekt talande om en text för att istället bejaka ett direkt talande till och som texten. Leken, det kreativa och expressiva arbetssättet, är avgörande för denna direkta metod. Bibliodrama handlar alltså om att engagera sig i roller och utforska de relationer dessa står i och utvecklar. På så sätt öppnas möjligheten för

⁸⁵ Geisler 2003a, 28.

⁸⁶ Ibid., 15, Geisler 2003b, 18f., och Geisler 2003c, 98.

⁸⁷ Geisler 2003a, 30 och 53, och Geisler 2003c, 98ff.

⁸⁸ Geisler 2003b, 19.

individerna att upptäcka nya och kanske bortträngda sidor av sig själv, se de andra deltagarna utifrån nya perspektiv och finna oväntade dimensioner i bibeltexten.⁸⁹

Bibliodrama startar med ett läsandets handling innan det når agerandets nivå. Pitzele talar om att Bibeln är skriven med svarta och vita bokstäver. De svarta bokstäverna är de fixerade orden i texten, medan de vita bokstäverna är den negativa yta som ständigt och i varje situation på nytt skapas av och omkring de svarta bokstäverna. De svarta bokstäverna bildar ett Bibliodramas gränser och de vita bokstäverna bidrar med de öppna ytor där lek och spel möjliggörs i relation till texten. Inte minst de vita bokstäverna, och de negativa ytor som de innebär, skapar möjligheter för tolkning och upplevelser.⁹⁰

Genom att lyfta fram Klaus-Werner Stangiers syn på Bibliodrama understryker Geisler ytterligare rollspels- och dialogdimensionen. Bibliodrama har sitt ursprung i den judiska och kristna liturgiska traditionen. Liturgi är tilltal och svar som uttrycker relationen mellan människa och Gud. Gud är protagonisten, den som ingriper, men också den som låter sig gripas. Människan svarar på tilltalet genom sina handlingar.⁹¹

Utifrån ett skapelse- och processteologiskt perspektiv anknyter även Åke Jonsson, pastor och bibliodramatiker, till tankarna om Bibliodrama som ett slags rollspel. Han menar att Skapare och skapelse står i ständig dialog med varandra, att det pågår en ömsesidig påverkan dem emellan. Även om Guds inflytande är det övervägande så influeras Gud i sin tur av människan och naturen. Gud svarar på skapelsens signaler, ”en respons som i sin tur blir objekt för vår respons.”⁹² Denna dialogdimension gäller också i mötet mellan bibeltext och uttolkare. Jonsson menar att bibeltolkning, och därmed även Bibliodrama, bygger på mänsklig aktivitet och han anknyter till en tolkningstradition som betonar öppenheten för det oförutsägbara i mötet med bibeltexten. Denna hållning innebär inte en misstro mot Guds ord utan uttrycker en tilltro till Gud som ständigt skapande.⁹³ ”Texten blir en partner som vi har en dialog med. [---] Och texten ändrar sig under processens gång, den påverkas av oss och tvärtom.”⁹⁴

3.4 Bibliodrama och psykodrama

Begreppet Bibliodrama används även inom psykodrama och dramaterapi. I de senare sammanhangen betyder begreppet ”varje stycke skriven text som används i improvisationsdrama,

⁸⁹ Geisler 2003b, 19f.

⁹⁰ Geisler 2003a, 30f.

⁹¹ Geisler 2003b, 23.

⁹² Jonsson 2003, 31.

⁹³ Ibid., 27.

⁹⁴ Ibid., 30.

ofta med terapeutiskt syfte”.⁹⁵ Genom att skriva Bibliodrama med stort B kan man särskilja det arbete som uteslutande sker med bibliska texter. Banden mellan Bibliodrama och psykodrama går dock djupare än ett delat begrepp. Bibliodrama hämtar en hel del inspiration från psykodrama, inte minst genom de dramatiska metoder som gör det möjligt att komma i kontakt med individens inre scener, de gestalter och historier som finns där. När individens inre tar fysisk gestalt kan hon själv och gruppen få perspektiv på det inre personliga dramat.⁹⁶

Eva Fahlström, pedagog och psykoterapeut, framhåller att psykodrama, som har sin bakgrund i Jacob Levy Morenos psykologiska teorier, inspirerat Bibliodrama både vad gäller människosyn, tekniker och insikten om gruppens läkande effekt. Inom psykodrama ses människan som en spontan, skapande, social och kosmisk varelse. Via rollspel kan hon hitta tillbaka till dessa egenskaper, som hon hade som barn, och såväl psykodrama som Bibliodrama syftar till att aktivera dessa sidor av människan. Psykodrama står också för mångfald och öppenhet för olika erfarenheter där lilla Konstantinopel utgör ett ideal – gruppen ska likt staden i skärningspunkten mellan kulturer och religioner helst vara spretig.⁹⁷

Det psykodramatiska arbetssättet inriktar sig på protagonistens behov och verklighet, till skillnad från sociodrama som handlar om grupper och kollektiva roller. I psykodramarummet får individerna utrymme för sina egna problem och med gruppens hjälp bearbetas dessa.⁹⁸

I klassiskt psykodrama står protagonisten i centrum. Dramat sker i protagonistens tempo. I sociodrama är rollen i protagonistposition. I bibliodrama är Bibeln protagonist. [---] Bibliodramat är en samskapelse mellan Bibelns text, aktörer på scenen, deltagare i åskådarposition och regissör.⁹⁹

Det händer att Bibliodrama lånar metoder från psykodrama. En sådan är rollbyte, en annan dubbling där en tvilling identifierar sig med protagonisten och gör en imitation av denne i syfte att fördjupa spelet eller föra det vidare. Psykodramats Surplus reality, den tidsdimension som möter människan i drömmar och fantasier, kan i Bibliodrama användas för att utforska det som inte står i bibeltexten. Liksom i psykodrama avslutas ett Bibliodrama med en processanalys där gruppen går igenom förloppet och precis som psykodrama innehåller Bibliodrama ritualer för att skydda deltagarna, bland annat återkommande delgivningsrundor.¹⁰⁰

⁹⁵ Geisler 2003b, 21.

⁹⁶ Geisler 2003c, 102.

⁹⁷ Fahlström 2003, 119ff.

⁹⁸ Ibid., 119ff.

⁹⁹ Ibid., 123.

¹⁰⁰ Ibid., 123f.

3.5 Skapande kreativitet och lek

Bibliodrama har mycket gemensamt med uttryckande konstterapi. Arbetssätten har likheter i de kunskapsteoretiska rötterna och synsätten, de fenomenologiska och hermeneutiska ansatserna, processaspekter och metoder.¹⁰¹ Anna-Karin Elfstrand, lärare i psykologi och uttryckande konstterapeut, pekar på att människan genom preverbala uttryckssätt som drama, dans och bildskapande kommer i kontakt med tidigare utvecklingsstadier i sitt liv. Genom skapande arbete kan minnen och erfarenheter komma till ytan. De bilder och rörelser en människa skapar laddas av hennes inre verklighet och rymmer projektioner av både omedvetet, förmedvetet och medvetet material. När en inre bild får yttre gestalt ser den dock annorlunda ut. Något läggs till i det yttre, något som människan inte ser för sin inre bild och detta kan bidra till ny kunskap. Att uttrycka sig i bilder, och på så sätt delge erfarenheter och känslor, är därför att komma till uttryck och bli synliggjord på djupet, både inför sig själv och andra.¹⁰²

Elfstrand utvecklar sitt resonemang genom att tala om hur symboler uppstår och verkar på gränsen mellan människans inre verklighet och den yttre världen. Här nämner hon Donald W. Winnicott och menar att Bibliodrama kan liknas vid ett lekområde som möjliggör ett slags ordnad regression.¹⁰³ Även Sjöblom framhåller att Bibliodrama erbjuder ett mellanområde där vuxna får agera genom att gestalta, leka och iscensätta.¹⁰⁴

Ett bibliodrama kan sägas vara ett fält för äventyrligt tänkande, tuktad fantasi eller livstydande lek. I detta lekande och på detta förvandlingsområde finns möjlighet att skapa fritt och pröva sin identitet i mötet med text, skapande övningar och andra deltagare.¹⁰⁵

Genom Geislers referat kan man ana att också Pitzele försöker ringa in detta lekområde i Bibliodrama, och han gör det med hjälp av begreppet bibliodramatisk verklighet. Bibliodramatisk verklighet är annorlunda än den ”verkliga” verkligheten, men den är verklig eftersom den påverkar deltagarna.¹⁰⁶

¹⁰¹ Geisler 2003a, 53ff.

¹⁰² Elfstrand 2003, 113.

¹⁰³ Ibid., 114.

¹⁰⁴ Sjöblom 2003, 140.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Geisler 2003c, 101.

4. ANALYS

4.1 Inför analysen

Nu är det dags att söka förstå Bibliodrama utifrån de analysfrågor som lyftes fram i slutet av kapitel 2. Hur kan Sundéns rollteoretiska begrepp, som a) interaktionellt rollsystem och dual rollsituation, b) identifikation, rollövertagande och rollupptagande, c) fasväxling, d) den generaliserade gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud, och e) Holms begrepp inre rolltagande, fasväxling och inre och yttre existensrum, bidra till förståelsen av Bibliodrama?

Frågorna och de centrala rollteoretiska begrepp de inbegriper är knutna till olika underrubriker nedan. Det ska dock framhållas att det kan vara svårt, och kanske inte heller ändamålsenligt, att helt separera de olika begrepp som Sundéns och Holms rollteorier är uppbyggda kring. Analysfrågorna, och analysens underrubriker och texter, ska därför inte ses som vattentäta skott utan bör istället betraktas som kommunicerande kärl som tillsammans söker svara på uppsatsens övergripande problemformulering. Texten kommer därför att författas på ett sådant sätt att analysen ackumuleras underrubrik för underrubrik. Analysen kommer därefter att summeras och diskuteras i uppsatsens avslutande kapitel.

4.2 Bibliodramas textrum – interaktionellt rollsystem och dual rollsituation

I introduktionen till Bibliodrama ovan framhålls att en väl avgränsad bibeltext utgör rum, yta och ram för det bibliodramatiska arbetssättet och dess process. Den gestaltning och tolkning som uppstår i Bibliodrama sker i det textrum där en interaktion mellan text, tradition och de enskilda deltagarnas och gruppens agerande utspelar sig.

Betraktat ur ett rollteoretiskt perspektiv skulle detta textrum kunna förstås som ett interaktionellt system av uttalade och outtalade roller. Textrummet förser bibliodramadeltagarna med en mängd roller som de kan identifiera sig med. Ett annat sätt att uttrycka det är att textrummet är en resurs och betingelse för duala rollsituationer i Bibliodrama. Det ska dock tilläggas att det interaktionella rollsystemet inte är ett exakt relations- och spelmönster, lika lite som Bibliodrama är ett rollspel eller bibeldrama i snäv bemärkelse. Sundén framhåller dessutom att en roll kan vara en referensram, något som möjliggör och strukturerar varseblivning.¹⁰⁷ Sett ur denna synvinkel kan Bibliodramas textrum sägas vara en uppsättning referensramar för varseblivning inom ett interaktionellt system av uttalade och outtalade roller.

¹⁰⁷ Sundén 1959, 53.

Textrummet, och det interaktionella rollsystem som är dess grundvalar, utgör förutsättningen för att det Pitzele kallar för bibliodramatisk verklighet ska kunna uppstå. När bibliodramadeltagarna identifierar sig med och övertar roller ur detta system involveras de i duala rollsituationer och den bibliodramatiska verkligheten växer fram. En föreställd verklighet, annorlunda än den ”verkliga” verkligheten, men ändå reell eftersom den påverkar deltagarna. I spelet med roller blir så bibeltexten till agerande i nuet, myten förvandlas till rådande situation. Textrummet inte bara transponerar bibeltexten från då till nu. Det interaktionella rollsystem som textrummet bygger på möjliggör ett djupgående förkroppsligande och en transformation av bibeltexten – och av deltagarna.

4.3 Identifikation och roller i Bibliodrama

Perceptionspsykologin lär oss att människans varseblivning styrs av individens antecipation och den aktuella situationen.¹⁰⁸ En bibliodramadeltagares antecipation torde bygga på biografiskt material, det vill säga deltagarens samlade varseblivningserfarenhet, men också på de inre behov som finns i det nu i vilket Bibliodramat utspelas. Det man inom varseblivningspsykologin kallar den aktuella situationen kan i Bibliodrama tänkas vara textrummet, de övriga deltagarna, ledarna och de metoder de valt att arbeta med.

Sundéns rollteori och begreppen identifikation, rollövertagande och rollupptagande kan användas för att närmare försöka förstå hur den bibliodramatiska verkligheten uppstår och fungerar. Det är rimligt att tänka sig att det bibliodramatiska arbetssättet kan leda fram till att deltagarna identifierar sig med en eller flera roller ur den för bibliodramat aktuella bibeltexten. En sådan identifikation leder enligt Sundén till ett rollövertagande. Det kan handla om en uttalad eller outtalad figur i texten, ett ting, ett andligt väsen, ja även Gud. Utifrån Sundéns begreppsvärld leder övertagandet av en roll dessutom till att en motparts roll upptas och så börjar bilda mönster för deltagarens varseblivning.

Det är plausibelt att tänka sig att identifikation, rollövertagande och rollupptagande blir särskilt tydligt i de moment av Bibliodrama då deltagarna arbetar explicit ”i roll”. De metoder där deltagarna uttalat agerar och interagerar med hjälp av övertagna, och därmed också upptagna, roller är dock inte de enda tillfällen då det kan vara befogat att tala om identifikation, rollövertagande och rollupptagande i Bibliodrama. Även moment som enskild skriftlig reflektion eller individuellt skapande arbete kan tänkas medföra identifikationsprocesser där bibliskt stoff bildar grund för övertagande och upptagande av roller.

¹⁰⁸ Geels & Wikström 2006, 94.

Bibliodrama kan dessutom tolkas som ett arbetssätt som öppnar för nya och oväntade identifikationspunkter mellan deltagare och bibeltext. Genom att i vid mening sätta deltagarnas kroppar i rörelse och involvera dem i olika skapande aktiviteter, lek och kreativ interaktion, kan annars dolda erfarenheter och behov komma till ytan. Winnicotts och Pruyzers teori om övergångsområdet – sfären för inspirerande samband, tuktade fantasier och bearbetning av förhållandet av människans inre upplevelser och den yttre verkligheten – brukar framhållas i sammanhang där man vill beskriva lekens och det skapande arbetets psykiska funktion och effekter. Det är därför inte långsökt att som Elfstrand och Sjöblom framhålla Bibliodrama som ett slags övergångsområde. Ett mellanområde för lekfull aktion och interaktion som, i analogi med det som sagts om textrummet ovan, kan antas bygga på ett interaktionellt rollsystem ur vilket deltagarna hämtar roller att identifiera sig med, överta och uppta.

Tolkningen av Bibliodrama som ett övergångsområde tangerar Holms tal om människans inre och yttre existensrum och det inre rolltagande som kan ske när en människa finner meningsskapande symbolanknytningar mellan dessa rum. Holms integrerande perspektiv kan kanske användas för att något mer förstå den ömsesidighet som råder mellan arbetet på den enskilde deltagarens inre scen och den offentliga yttre scenen i Bibliodrama? Det är inte osannolikt att det uppstår en korrespondens mellan den enskilde deltagarens inre – medvetna och omedvetna – erfarenheter och den deltagande gruppens gemensamma upplevelser i textrummet. Det inre rolltagande Holm talar om skulle i den bibliodramatiska verkligheten i sådana fall kunna sägas uppstå genom ett ömsesidigt och dynamiskt förhållande mellan inre och yttre scener. I relation till den komplexa helhet där inompsykiska och sociala verkligheter, individ och grupp, tradition och situation, myt och rit möts och korresponderar, identifierar sig bibliodramadeltagaren med roller som möjliggör att en subjektivt meningsfull upplevelsevärld kan uppstå och befästs.

4.4 Bibliodrama och fasväxling

Sundén menar att det är möjligt att betrakta verkligheten på två olika sätt – profant eller religiöst. Beroende av sina referensramar och sammanhanget kan människan växla mellan dessa två faser, något Sundén benämner fasväxling. En sådan omstrukturering av en persons referensramar inträffar då en specifik förväntan bekräftas av omgivningen. Det är därför Sundén menar att religiös erfarenhet psykologiskt sett handlar om en religiös tolkning av ”en för alla gemensam värld av ting”.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Sundén 1981, 23.

Om man betraktar den bibliodramatiska verkligheten rollteoretiskt, som ett agerande och interagerande med hjälp av roller som textrummet erbjuder, är det intressant att föra in begreppet fasväxling för att ytterligare försöka förstå det som sker. Från att vara en vardagligt profan verklighet – med andra deltagare, stolar, bord, tyger, papper, lera etcetera – kan den för deltagargruppen gemensamma världen av ting övergå till att bli bärare av religiösa föreställningar. Mot bakgrund av de identifikationsfrämjande metoder som det bibliodramatiska arbetssättet innehåller är det inte otroligt att bibliodramadeltagarna övertar och upptar roller, med andra ord engageras i duala rollsituationer. I den duala rollsituationen styr en motpart deltagarens varseblivningsmönster och genom bekräftelse av den antecipation visavi motparten som uppstår hos deltagaren kan en fasväxling äga rum. Istället för andra deltagare och ting upplever den aktuella personen en partner som tolkas enligt religiösa varseblivningsmönster. Utifrån detta resonemang kan man påstå att Bibliodrama har en potential att leda till religiösa erfarenheter hos deltagarna genom att deras antecipation gentemot upptagna roller, inte minst rollen Gud, bekräftas av händelser i den bibliodramatiska verkligheten.

Det inre rolltagande Holm talar om i samband med meningsskapande symbolanknytningar mellan människans inre och yttre verkligheter har redan berörts i analysen ovan. Till detta inre rolltagande, i något som liknar ett övergångsområde, knyter han dessutom möjligheten till fasväxling. Holms användning av begreppet fasväxling är dock mer dynamisk än Sundéns. Förutom en korrespondens mellan det inre och yttre existensrummet hos människan ryms här också en större ömsesidighet mellan det profana och religiösa. Genom den integrerade rollteorin poängteras helighetens möjliga närvaro i det alldagliga utan att specifika religiösa referenssystem behöver vara för handen. Kategorierna profan och religiös fas blir mindre statiska och man kan ana en skala med gradvisa dimensionsförskjutningar från det i princip helt profana betraktelsesättet till ett mer eller mindre genomgripande religiöst perspektiv på tillvaron. I detta sammanhang blir fasväxling beteckning för de tillfällen då människan som symbolhanterande varelse erfar att inre och yttre verkligheter på ett totalt och odiskutabelt sätt korresponderar med varandra.

Bibliodrama skulle kunna tolkas som ett arbetssätt där korrespondensen mellan människans inre och yttre existensrum övas och utvecklas. I den bibliodramatiska verkligheten förs myt och rit, de tankemässiga symbolformationerna och de beteendemässiga uttryckssätten, till ett befruktande möte. Att engageras i en existentiellt laddad bibeltext och kreativt och kroppsorienterat arbete – med moment av identifikation, rollövertagande och rollupptagande – kan rimligtvis antas öka den enskilde deltagarens möjlighet att nå en total och odiskutabel korrespondens mellan inre och yttre verklighet. Med andra ord det Holm menar med begreppet

fasväxling. En sådan förståelse av Bibliodrama tangerar den ovan refererade beskrivningen av arbetssättet som en resymboliseringsprocess där ord och symboler medvetandegörs, befrias och ges ny vitalitet. Holms integrerade rollteori ligger här i linje med uppfattningen att Bibliodrama inte bara transponerar utan integrerar och transformerar myten och deltagarnas biografi, traditionen, situationen och framtiden, den enskilda deltagaren och gruppen av deltagare, människan och Gud. I förlängningen av detta resonemang är det rimligt att tänka sig att Bibliodramas korrespondensfrämjande och resymboliserande verkan gagnar deltagarnas möjligheter att uppleva mening och sammanhang i sina liv. Menings- och helhetsupplevelser som förmodligen kan beskrivas i termer av religiös erfarenhet, och som följer bibliodramadeltagaren ut i den ”verkliga” verkligheten.

4.5 Bibliodrama och rollteorins generaliserade nivå

Sundén menar att en människa som gång på gång och under lång tid övertar och upptar roller ur den religiösa traditionen så småningom når en allmän religiös varseblivningsberedskap. I umgänget med ett rikt religiöst rollgalleri och genom en dynamisk utvecklingsgång inträder en genomgripande omstrukturering av människans referensramar i religiös riktning och hon börjar varaktigt anticipera Gud som sin partner. Sundén talar om att en generaliserad gudspartnerroll, något han också benämner rollen Guds partner, utvecklas och mot denna renodlade människoroll svarar den generaliserade rollen Gud.¹¹⁰

I en icke empirisk studie är det svårt att skilja ut när en dual rollsituation i Bibliodrama handlar om ett momentant rollövertagande och rollupptagande och de fall då det snarare är frågan om den generaliserade nivån av rollteorin. Det är dock ett plausibelt antagande att Bibliodrama rymmer båda dessa möjligheter. Av resonemanget ovan har det framgått att Bibliodrama kan tolkas som ett gynnsamt arbetssätt för växling till religiös fas. På ett liknande sätt är det rimligt att hävda att Bibliodrama troligtvis fungerar främjande för framväxten av en stabil religiös fas hos deltagarna, även om det som sker i ett Bibliodrama aldrig kan separeras från och på intet sätt exkluderar det de deltagande personerna upplever på andra håll i sin vardag. För de deltagare som redan har en varaktig närvarokänsla av den Andre kan arbetssättet därtill förmodligen verka befästande och vitaliserande genom det rollorienterade umgänget med och agerandet utifrån en bibeltext.

¹¹⁰ Sundén 1961, 44f. och Sundén 1981, 37.

5. AVSLUTNING

5.1 Slutsats

Med hjälp av Sundéns rollteori kan det texttrum som utgör ett fundament för Bibliodrama tolkas som en uppsättning referensramar för varseblivning inom ett interaktionellt system av uttalade och outtalade roller. Det är i detta texttrum och genom kroppsorienterade och skapande metoder som bibliodramadeltagaren erbjuds möjlighet att finna någon eller något att identifiera sig med. Denna identifikation kan leda till ett rollövertagande och en dual rollsituation, där en motparts roll upptas och bildar mönster för deltagarens varseblivning. Den bibliodramatiska verkligheten är också möjlig att betrakta som ett övergångsområde där lekfull och skapande aktion och interaktion ligger till grund för deltagarnas identifikation, rollövertaganden och rollupptaganden. Holms integrerade rollteori – och begreppet inre rolltagande – kan i sin tur fördjupa förståelsen av det ömsesidiga och dynamiska förhållandet mellan bibliodramadeltagarens inre verklighet och den deltagande gruppens yttre värld, mellan tradition och situation, mellan myt och bibliodramatiskt agerande.

Bibliodramadeltagarnas identifikation, rollövertagande och rollupptagande rymmer en potential till fasväxling, en kognitiv omstrukturering i religiös riktning som kan ge deltagarna upplevelser av Guds tilltal eller handlande. Detta sker när en deltagare anteciperar den upptagna rollen Gud och får denna antecipation bekräftad av händelser i den bibliodramatiska verkligheten. Arbetssättet kan dessutom fungera stödjande för framväxten av en generaliserad gudspartnerroll och en generaliserad roll Gud hos deltagarna. Det är dock svårt att urskilja om en dual rollsituation ska knytas till den generaliserade gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud eller om det är frågan om momentant övertagna och upptagna roller.

Utifrån Holms användning av begreppet fasväxling är det möjligt att tolka Bibliodrama som en korrespondensfrämjande process, där sammanhang och mening uppstår när människans inre och yttre existensrum förs till ett befruktande möte med hjälp av människans inre symbolfunktioner. Symbolfunktioner som kan stärkas och utvecklas i religiös riktning genom det bibliodramatiska arbetssättet.

5.2 Diskussion

5.2.1 Studieobjektets komplexitet och analysredskapen

Bibliodrama rymmer många olika metoder och inriktningar. Ett spretigt studieobjekt, utan givna avgränsningar och definitioner, kan göra en teoretisk analys vag och intetsägande. Sam-

tidigt bör ett komplext fenomen som Bibliodrama få förbli just sammansatt och inte reduceras till något det inte är. De fördelar en tydligare avgränsning av studieobjektet skulle medföra uppväger inte nödvändigtvis de möjligheter till helhetssyn och fördjupning som det föreliggande arbetet rymmer, något uppsatsens analys vittnar om.

Redan i inledningen av uppsatsen poängterades att det råder skillnader i perspektiv och begreppsinnehåll mellan Sundéns och Holms rollteorier. Dessa diskrepanser kan både vara berikande och problematiska när begrepp och resonemang används som analytiska redskap för att förstå det aktuella studieobjektet. Analysen av Bibliodrama har byggts upp genom en lager på lager-förståelse där de två rollteorierna – och även Winnicotts och Pruyzers teori om övergångsområdet – använts växelvis och samverkande. De eventuella otydligheter som därmed kan ha uppstått i begreppsanvändningen är förhoppningsvis marginella i jämförelse med de vinster i analysen som integrationen av de teoretiska perspektiven möjliggjort. Förståelsen av ett komplext fenomen kräver en bred teoretisk ansats. Sedan går det givetvis att diskutera hur brett man ska famna inom ramen för en C-uppsats.

5.2.2 Intet nytt under solen?!

Slutsatserna i den föreliggande analysen av Bibliodrama får i stort sett stöd av den empiriska undersökning som presenteras i *Bibelstudium som rolltagande*. I det bibelstudium med dramasamtal Hugosson undersökt gick i princip alla deltagare in i ett rollövertagande. En majoritet gjorde också religiösa upplevelser då rollen Gud upptogs.¹¹¹ Bibelstudium med dramasamtal skiljer sig dock från Bibliodrama som arbetsätt. Dramasamtalet är begränsat till en grupps verbala interaktion medan Bibliodrama är orienterat till kroppsligt skapande och agerande och en djupgående gruppprocess. Bibliodramadeltagarnas tendens till identifikation, rollövertagande och rollupptagande i relation till bibeltexten och övriga deltagare kan därför tänkas vara minst lika utbredd som i Hugossons undersökning.

Hugossons observation att rollövertagandet och rollupptagandet inte alltid sker momentan i bibelstudium med dramasamtal har inte kunnat beaktas närmare i denna uppsats då det krävs en empiriskt inriktad studie för att komma åt detta. Föreliggande uppsats utreder inte heller om sociala eller utbildade gudspartnerroller förekommer i Bibliodrama, men det är ett inte orimligt antagande.¹¹²

Mot bakgrund av den ovan antydda samsynen med en tidigare empiriskt inriktad studie kan man fråga sig vad nytt denna uppsats teoretiska förståelse av Bibliodrama för med sig?

¹¹¹ Hugosson 1990, 85.

¹¹² Ibid.

För det första tål det att upprepas att Bibliodrama och bibelstudium med dramasamtal till arbetsätt har likheter men långt ifrån är identiska. Ett separat teoretiskt studium av Bibliodrama är av den anledningen befogat. Lägg därtill att de teoretiska perspektiven som presenteras i denna uppsats skiljer sig en del från Hugossons undersökning och dess analysverktyg. Där Hugosson kompletterar Sundéns rollteori med Berger och Luckmanns kunskapsociologi har den förhandenvarande uppsatsen fördjupat förståelsen av Bibliodrama med hjälp av Winnicott och Pruyers övergångsområde samt Holms integrerade rollteori. Den senare teorins kombination av ett religionsfenomenologiskt och ett religionspsykologiskt betraktelsesätt – där socialpsykologiska och djuppsykologiska perspektiv införlivas med varandra – var inte utvecklad vid tiden för Hugossons undersökning som genomfördes för snart 20 år sedan.

5.2.3 Önskvärda empiriska kompletteringar

Analysen visar hur Bibliodrama kan förstås med hjälp av rollteorin men vissa av teorins begrepp är svåra att utreda i en teoretisk studie av detta slag. Utan empiriska undersökningar är det till exempel vanskligt att veta om rollövertagandet och rollupptagandet sker på det momentana sätt Sundén anger. Frågan är dessutom om de roller som övertas i Bibliodrama alltid har rollen Gud som sin varseblivningsstrukturerande motpart? Lägg därtill att rollen Gud inte nödvändigtvis behöver vara uttalat representerad i bibeltexten och inte heller i den bibliodramatiska verkligheten. Ibland händer det istället att flera bibliodramadeltagare agerar i rollen Gud. Att rollen Gud kan vara fysiskt frånvarande, men också mångfaldigt övertagen och representerad, i den bibliodramatiska verkligheten försvårar tolkningen av Bibliodrama.

Det har redan framhållits att det i en teoretisk studie som denna kan vara svårt att utreda om en dual rollsituation i Bibliodrama relaterar till den specifika eller generaliserade nivån av rollteorin. Är bibliodramadeltagaren engagerad i ett specifikt rollövertagande eller är det en generellt utbildad gudspartnerroll som får henne att agera och uppleva på ett visst sätt? Ska en gudsupplevelse i Bibliodrama hänföras till ett momentant upptagande av rollen Gud eller är det en generaliserad roll Gud som bildar motpart till den roll deltagaren innehar? Frågeställningar som dessa faller utanför uppsatsens ramar men skulle kunna vara föremål för en empirisk undersökning av Bibliodrama med hjälp av rollteorin.

5.2.4 Förslag till framtida studier

Av diskussionen hittills har redan framgått att det vore intressant att låta den teoretiska analysen av Bibliodrama prövas och utvecklas med en eller flera empiriska studier. Här kan såväl kvalitativt inriktade djupintervjuer av deltagare och ledare som kvantitativt hållna enkätunder-

sökningar bli aktuella. Hugossons undersökning skulle kunna tjäna som en viktig referenspunkt, inte minst vid en eventuell enkätstudie som fokuserar på identifikation, rollövertagande och rollupptagande som grund för religiösa upplevelser i Bibliodrama. En annan möjlig väg till fördjupad förståelse av Bibliodrama är närläsande analyser av de publicerade ”fallbeskrivningar” från den bibliodramatiska verkligheten som både deltagare och ledare har nedtecknat.

De religionspsykologiska infallsvinklarna på Bibliodrama är knappast uttömda genom denna uppsats och det finns flera spännande teoretiska perspektiv som skulle kunna anläggas framöver. Med stöd av Berger och Luckmanns kunskapssociologi – med centrala och belysande begrepp som externalisering, objektivisering, internalisering, plausibilitetsstruktur och symboliskt universum – och referensgruppsteori går det att utforska bibliodramadeltagarna och bibliodramaledarna som grupp. Det vore intressant att komma åt den deltagande gruppens och ledarnas relationer, normer och värderingar och söka förstå hur dessa påverkar den bibliodramatiska verkligheten.¹¹³

Holms integrerade rollteori hjälper oss att förstå hur den bibliodramatiska verkligheten har en korresponderande och resymboliserande effekt för deltagarna. Den symboliska verkligheten hos deltagarna påverkas av det som sker i Bibliodrama och deltagarna bidrar i sin tur till att omvandla den – både i textrummet traderade och i det fysiska rummet förekommande – sociala verkligheten. Ur en perceptionspsykologisk synvinkel kan man tillägga att människan ständigt anteciperar med nya mönster för varseblivning och att detta i sin förlängning innebär att både människan och den religiösa traditionen är stadda i oavbruten utveckling. En inriktning av rollteorin som betonar denna dynamik och förändringspotential hos både människan och den religiösa traditionen skulle med fördel kunna kombineras med de skapelse- och processteologiska perspektiv som Jonsson framhåller i sin beskrivning av Bibliodrama.¹¹⁴

Avslutningsvis bör sägas att Sundéns betoning av den mytiska berättelsens betydelse för människans perception och i förlängningen hennes upplevelse av Guds tilltal och handlande öppnar för en förståelse av Bibliodrama med hjälp av ett kombinerat rollteoretiskt och kulturpsykologiskt och narrativt betraktelsesätt. Som redan nämnts omfattar van Belzen ett sådant betraktelsesätt och han betonar människan som en berättare av historier och fokuserar på dessa historiers intriger snarare än rollerna. Människan lever sig in i intrigen, rollidentifikationer uppstår och Guds roll i berättelsen kan bestämmas.¹¹⁵

¹¹³ Geels & Wikström 2006, 58ff. och 100f.

¹¹⁴ Jonsson 2003, 27ff.

¹¹⁵ Geels & Wikström 2006, 112f.

5.3 Sammanfattning

Uppsatsen syftade till en tentativ, icke empirisk, förståelse av det arbetssätt för bibel- och livstolkning som kallas Bibliodrama. Uppgiften löstes genom ett litteraturstudium, varefter studieobjektet analyserades med hjälp av Hjalmar Sundéns rollteori och Nils G Holms integrerade rollteori, med stöd av Donald W Winnicotts och Paul W Pruyzers teori om mellanområdet/övergångsområdet. Problemformuleringen var: *Hur kan rollteorin bidra till förståelsen av Bibliodrama?* Den övergripande frågan bröts ned i analysfrågor utifrån nyckelbegrepp i Sundéns rollteori – interaktionellt rollsysteem, dual rollsituation, identifikation, rollövertagande, rollupptagande, fasväxling, den generaliserade gudspartnerrollen, den generaliserade rollen Gud – och Holms begrepp inre rolltagande, fasväxling och inre och yttre existensrum.

Analysen visade att Bibliodramas texttrum kan tolkas som en uppsättning referensramar för varseblivning inom ett interaktionellt system av uttalade och outtalade roller. Texttrummet och Bibliodramas kroppsoorienterade och skapande metoder sågs som möjliggörare av deltagarnas identifikation med någon eller något ur bibeltexten. Denna identifikation bedömdes kunna leda till ett rollövertagande och en dual rollsituation, där en motparts roll upptas och bildar mönster för deltagarens varseblivning. Den bibliodramatiska verkligheten kunde även betraktas som ett övergångsområde där lekfull aktion och interaktion ligger till grund för deltagarnas identifikation, rollövertagande och rollupptagande.

Bibliodrama tolkades rymma en potential till omstrukturering av deltagarnas varseblivning till en religiös fas. Denna fasväxling ansågs inträffa då en deltagare anteciperar den upptagna rollen Gud och får denna förväntan bekräftad av händelser i den bibliodramatiska verkligheten. Arbetssättet förstods dessutom som stödjande för framväxten av en generaliserad gudspartnerroll och en generaliserad roll Gud hos deltagarna. Det var dock svårt att urskilja om en dual rollsituation i Bibliodrama ska knytas till den generaliserade gudspartnerrollen och den generaliserade rollen Gud eller om det är frågan om momentant övertagna och upptagna roller. Bibliodrama uppfattades därtill främjande för det Holm menar med fasväxling, en genomgripande ömsesidighet och korrespondens mellan inre och yttre existensrum där människans inre symbolfunktioner har en central betydelse. Symbolfunktioner och ett inre rolltagande som ansågs kunna stärkas och utvecklas i religiös riktning genom det bibliodramatiska arbetssättet.

Nyckelord: Bibelstudium, Bibliodrama, Rollteori, Symboler, Övergångsområde.

REFERENSLISTA

Belzen, Jacob A. van (2001). *Der Kulturpsychologische Ansatz in der Theologie, insbesondere in der Religionswissenschaft*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Bibel 2000

Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan.

Elfstrand, Anna-Karin (2003). "Bildarbete i bibliodrama". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 113-118.

Engvall, Urban (2003). "I bibliodrama får texten läsa läsaren". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 5-6.

Fahlström, Eva (2003). "Psykodramats möjligheter i bibliodrama". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 119-127.

Geels, Antoon & Wikström, Owe (2006). *Den religiösa människan: Psykologiska perspektiv* (5:e upplagan). Stockholm: Natur och kultur.

Geisler, Lotta (2003a). *Bibliodrama och uttryckande konstterapi: Samma andas barn*. Examensarbete för utbildning till uttryckande konstterapeut. Stockholm: Svenska Institutet för Uttryckande Konstterapi.

Geisler, Lotta (2003b). "Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 14-23.

Geisler, Lotta (2003c). "Uttrycksformer i processorienterat Bibliodrama". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 98-104.

Holm, Nils G (1976). *Tungotal och andedop: En religionspsykologisk undersökning av glosolali hos finlandssvenska pingstvännen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Holm, Nils G (1997). *Människans symboliska verklighetsbygge. En psykofenomenologisk studie*. Åbo: Åbo Akademi.

Hugosson, Marie-Anne (1990). *Bibelstudium som rolltagande: En analys av bibelstudiegruppdeltagares upplevelser*. D2-uppsats inom ämnet religionspsykologi. Uppsala: Uppsala universitet, Teologiska institutionen.

Jonsson, Åke (2003). "Oförutsägbarhet och uppenbarelse". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 27-32.

Lindqvist, Gunborg (2003). "Läsa Bibeln med hela kroppen". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 10-13.

Myrberg, Magnus (2005). *Privata anteckningar från Grundkurs i Bibliodrama*, Svenska Missionskyrkans Utbildningscentrum, Lidingö, 2005-11-10.

Sjöblom, Stefan (2003). "Pedagogiska perspektiv". *Bibliodrama: Läsa Bibeln med hela kroppen* (Mitt i församlingen, 2003:6). Uppsala: Svenska kyrkan, s. 139-146.

Sundén, Hjalmar (1959). *Religionen och rollerna: Ett psykologiskt studium av fromheten*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

Sundén, Hjalmar (1961). *Människan och religionen*. Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag.

Sundén, Hjalmar (1981). *Religionspsykologi: Problem och metoder*. Stockholm: Proprius förlag.

Wikström, Owe (1975). *Guds ledning: En psykologisk studie av ålderdomens fromhet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.